

прошли су, али је његова вредност изишла из оквира свога времена и својих прилика. Имовински законик је наш најаутентичнији, најоригиналнији, историски правни докуменат. Досад највернији и најпотпунији историски снимак народског права и нашег вековног народског законодавног рада.

Сретен В. Вукосављевић

„ПЛЕМЕНСКИ САВЕЗИ“ И ПРВЕ „ДРЖАВЕ“ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Како је право југословенских народа на самосталан државни живот вековима угрожавано — било војничком силом других народа, било политичким притиском — то се често, у одбрани тога права, аргументисало чак и са њиховом прошлошћу, не би ли се и тамо нашле неке од оних друштвених вредности, као и установе, које би их сврставале у ред европских народа са срећнијом историском судбином.

Аргументисање са далеком прошлошћу, у тежњи за што већом националном и политичком афирмацијом наших народа — као и из неких других разлога и мотива — изражено је нарочито у старијој југословенској историографији, где су истицане не само посебне особине Југословена, величина њихове народне културе, изузетна етичка својства, итд., већ пре свега — смисао за државност, па и „старост“ те државности. — Ово последње могло је доћи и као реакција на оспоравање тога „смисла“, не само од стране извесних страних писаца, у првом реду немачких, који су придавали велику улогу Германима у стварању југословенских држава на Балкану, већ и од стране неких словенских историчара, који су их, чак у доброј намери, приказивали као мирољубив, земљораднички народ („мале енергије и меког карактера“), без изразитијих војничких и политичких особина неопходних за стварање држава (1).

Ови разлози — или неки други мање оправдани — оријентисали су већину старијих југословенских историчара и на истраживање момента постанка првих држава наших народа. За одређивање тога момента коришћени су често и најситнији и безначајни подаци, за које би макар изгледало да имају било какве везе са њиховим настојањем. Некима је било довољно да се спомене *dux* код Словена у неком страном извору, па да се за његово име веже и постанак државе или „државице“, без обзира на недостатак података о стварним елементима који карактеришу државу. Примера ради може се споменути, да је један од најпознатијих српских историчара, Станоје Станојевић, тврдио да је „прва српска држава“ настала у „доба борбе бугарско-франачке“ и „сараценско

(1) Карло Кадлец: Првобитно словенско право, Београд, 1924, стр. 7—8.

—византиске”, односно, између 825 и 827 године, — готово искључиво на основу саопштења византиског цара и писца Константина Порфирогенита (912—959) из средине X века о српским и хрватским „владарима” (2). — На основу истих података и други истакнут историчар, Владимир Ђоровић, обележио је појаву државе код Срба негде пред средину IX века, наводно, за владавине кнеза Властимира, — уз додатак да се један од српских „владара” Вишеслав, помиње још средином VIII века у истом византиском извору. — Притом, и један и други сматрају сигурним доказом постанка српске државе, победу Срба над Бугарима у рату четрдесетих година IX века.

Исто тако утврђено је и време постанка држава и других наших народа, посебно Словенаца и Хрвата, и од стране неких старијих словеначких и хрватских писаца. Најчешће се сматрало да су државе Хрвата настале или крајем VIII или почетком IX века, као и код Срба. Један од истакнутих хрватских историчара, Фердо Шпишић, сматрао је да је Борна, кнез Далматинске Хрватске (иначе франачки вазал) — оснивач прве хрватске државе (умро 821). — Код Словенаца, неки историчари појаву државе стављају у средину VII века, други мисле да је држава настала крајем VIII века, док је трећи потпуно поричу.

Међутим, сви ови историчари немају исто мишљење о узроцима који су изазвали постанак држава код Јужних Словена. Једни, као Рачки, сматрају пресудним за формирање хрватске државе, додир Хрвата са Германима крајем VIII века. Наиме, пошто су се Германи, у време угрожавања хрватске територије, налазили на вишем степену политичког развитака, то су им могли указати на сва предности државног уређења, које су ови, наводно, од њих и прихватили. — Други, као Смичиклас, везивали су постанак држава Јужних Словена за њихово покршћавање, којим су се укљопили у одређену организацију хришћанске цркве, а затим, — и за утицај римског државног уређења, пошто су Јужни Словени населили области бивше Римске империје. — Трећи, као Клаић, виде су постанак државе у завојевању једних племена од стране других, при чему су победничка племена успостављала редовно своју власт над покореним — као у случају Бугара и раније настањених Словена.

Неки савремени југословенски историчари прихватили су означене године или раздобља у којима су, наводно, настале прве државе наших народа, — стом разликом што је код њих, добрим делом, одсуство историске грађе о процесу стварања друштвених односа који неминовно рађају државу, надокнађено претпоставкама о томе процесу, око чега се раније није много трудило. — Другим речима, док се од стране старијих југословенских историчара, у истраживању и објашњењу постанка ових држава, инсистирало

(2) De administrando imperio (глава 29—36).

претежно на познатим спољашњим факторима, као што су ратови, додири са народима који су већ имали изграђене државе или наметању хришћанства, (или пак утицају Византије или Франачке) што је, како се мисли, изазвало више ненаучних теорија о њиховом постанку,— дотле се у најновијим уџбеницима инсистира на степену економског развитка југословенског друштва, у време констатовања постојања државе, имовинским разликама из којих настају антагонистичке друштвене класе, као и на неким другим и спољашњим и унутрашњим моментима битним за појаву државе — уз много шире интерпретирање оскудних историских података у истраживању класних односа (3).

Међутим, уз сва настојања савремених писаца да процес настанка држава наших народа правилније историски објасне, као и да се критички поставе према старијој историографији и „ненаучним“ теоријама о овом питању — претпоставке и допуне којима прибегавају нису довољно убедљиве, како ће се видети из даљег излагања, нити се може разумети из којих се разлога и савремени југословенски писци труде да настанак држава наших народа поставе у одређене временске оквири и поред недостатка конкретних историских чињеница.

I. — Постанак државе код словеначких племена („прве словенске државне формације — Карантаније“), која су се настанила у пределима Источних Алпа у другој половини VI века, везује се за њихово издвајање из великог племенског савеза Словена („између Лабе и Јадранског мора“), образованог 623 под вођством Сама у борби против Авара, под чијом су се доминацијом Словенци тада налазили, и Франака, који су, са друге стране, угрожавали њихове области. Словенци су се, наводио, са разбијањем овог савеза, после Самове смрти 658, одвојили под својим кнезом Валухом и наставили самосталан живот скоро цео један век — све до подвргавања франачкој власти око 745.

Да је код словеначких племена држава настала у означено време доказује се, наводно, постојањем свих ових елемената који карактеришу појаву држава. Наиме — „територијализирањем“ родова „већ до друге половине VII века“, успостављањем антагонистичких класних односа у словеначком друштву и, саобразно томе — образовањем посебних органа „јавне“, односно државне власти, која се „више не подудара са наоружаним народом“ (4).

„Територијализирање“ Словенаца до средине VII века доказује се заменом различитих имена њихових племена једним општим, заједничким именом — Карантанци. — Ова замена различитих племенских имена једним општим територијалним именом, засни-

(3) Историја народа Југославије, I, Београд, 1953 (Колективан рад најистакнутијих савремених југословенских историчара). Даље у чланку, при навођењу овог дела стављена је страна у загради одмах у главном тексту.

(4) Ф. Енгелс: Порекло породице, приватне својине и државе (Прево Милорад В. Симић), Београд, „Култура“, 1950.

вала се наводно „на власти карантанског кнеза над целим подручјем кнежевине”, што опет као „јасно” показује да се „од племенског савеза иде ка држави”.

Унутрашња, друштвена структура Карантаније карактерише се установом „велике породице” (задруге) са заједничком обрадом земље додељене привремено од стране „сеоске општине” (срење, сосеска) која је заједнички уживала и плодове. Притом су се шуме, пашњаци и воде користиле од општине као целине састављене од ових „великих породица”. У споровима, пак, око граница између општина, као и у имовинским споровима између породица, избило би „врховно право власништва” сеоске општине и на обрађену земљу, јер је општина у таквим споровима пресуђивала (стр. 134).

На основу ових података констатовано је да је код Словенаца средином VII века родовски поредак преживљавао „своју последњу фазу, која непосредно претходи дефинитивном распаду у мање породице са пуним правом својине на обрађену земљу” (стр. 135). — Ово је повукло даљу претпоставку да, иако „већина словеначког становништва још ужива слободу у сеоским општинама”, — патријархалне односе је већ захватио процес имовинске, па саобразно томе, и друштвене диференцијације, у коме се „све више истичу особине класног друштва”, (стр. 135). — Наиме, истовремено са процесом развоја односа својине у оквиру сеоских територијалних општина и затечено староседелачко, хришћанско становништво дошло је „бар делимично” у положај „патријархалних робова”, као што је и један део Словенаца губио слободу, западао у полузависан положај или у ропство, услед осиромашења у честим ратовима. Са друге стране, из средине словеначких родова и племена уздизали су се, наводно, „прваци” (*primores, principes*), као „нека врста” племића, и достојанственика, који су могли бити само феудалци, на чијим су поседима радили робови и полуслободни, односно зависни сељаци.

Установа ропства констатује се на основу речи „кршћеница”, имена за служавку које се и до данас задржало у неким крајевима Словеније. Иста реч навела је и на закључак да је затечено хришћанско становништво, по досељењу Словенаца, — „широко искршћавано” као радна снага од стране словеначких родовско-племенских старешина (5). Зависан положај сељака, види се, наводно, из једне исправе из 791 којом се потврђује оснивање Кремминстерског манастира и којом се наређује сељацима да дају манастиру дажбине, или пак, уколико на то не пристану, да се са земље иселе „као слободни” (6). Исто тако, помињу се „неслободни људи у Карантанији” крајем VIII века и у такозваној „легенди о Ингу”. Затим, поводом једног судског спора у Бухеналу из 827, забележено је да су као парничне странке учествовали, с једне стране, црква

(5) Bogo Grafenauer: Učestvovanje koroških vojvod in država karantan-skih Slovencev, Ljubljana, 1952, str. 470.

(6) Op. cit., стр. 492.

као феудалаца, а с друге, Словенци. Поред тога, и у даровници Јуд-вига Немачког из 853 говори се о „слободним и неслободним Баварцима и Словенцима” (7).

Да су „прваци” могли бити феудалци доказује се податком из једне исправе којом је наводно неки „Баз, по роду карантански Словенац, поклонио цркви своје имање са зависним људима” 830 године (8).

На челу државе налазио се кнез карантанских Словена (у страним изворима — *dux*), са наследном функцијом у једној породици, али коме је, истовремено, и избором од стране „Земаљског већа” — жупана, велможа и косеза — „кнежевим каменом” код Крнског града симболички предавана власт (9). — Наследност карантанског кнеза доказује се чињеницом да је словеначког кнеза Борута 748 наследио, прво син Горазд, а овога синовац Хотимир. (Обојица покрштени у франачком ропству и враћени међу Словенце као вазали.) (10)

Обред устоличавања карантанских кнезова није забележен у време постојања „независне државе”, већ у XI веку и то у правном спису *Швапско Огледало* кад су, уз извештај обред немачке војводе-феудалци, преузимали управу у Карантанији. Истакнуту улогу у вршењу обреда имали су косези, који су се одржали као посебан друштвени ред међу Словенцима и у феудализму и то углавном, у положају слободних сељака. Ови су, преносили власт на војводу тек пошто би се војвода обукао у сељачко, косешко одело, што значи у симболици „као на једног између себе”, а по „старом домаћем праву” (ст. 135—136).

Врховна власт карантанског кнеза (*dux*-а) — претежно војна и судска — заснивала се на посебној војсци „дружиника” (косеза), која је, наводно, већ била одвојена од племенске војске („што је значајно за формирање ранофеудалне државе уопште”) (стр. 137). — Војна функција кнеза изградила се у многим ратовима које су Словенци водили највише са Германима око територије у време насељавања, а затим, и са Аварима, под чијом су се непосредном влашћу налазили. — Судска функција кнеза доказује се податком из већ поменутог правног списка *Швапско Огледало*, у коме се онај, који је обављао обред устоличавања корушког војводе, називао и „судијом области” (11).

За косезе, за које се претпоставља да су били главни ослонац кнезу у вршењу врховне власти, каже се да су, у доба независне Карантаније „бројно најјачи и међусобно чврсто повезани део друштвене класе феудалаца која се тек ствара”. — Усто, да њихове

(7) *Op. cit.*, стр. 483.

(9) *Op. cit.*, 172—173.

(8) *Op. cit.*, стр. 495.

(10) *Op. cit.*, 495.

(11) Др. Драг. Јанковић: Историја државе и права народа Југославије, Београд, 1957, стр. 80.

особине „потсећају” и на војну пратњу („дружинике”), уз кнезове и прваке код Источних Словена (стр. 136—137.)

Народна скупштина, на којој су се, уз присуство и пуноправно учешће свих саплеменика, решавала најважнија питања из живота Словенаца у току насељавања, — средином VII века, изгубила је, наводно, ранији значај. Са истицањем „првака” и косеза, њене функције су прешле на ове као — „владајућу класу”. Цео народ иступао је још једино код кнежевог камена приликом устоличавања корушких кнезова, односно војвода, и то само „као публика” (стр. 137).

Што се тиче територијалне поделе земље и локалних органа власти подређених кнезу, мисли се да је Карантанија, осим на сеоске општине, била издељена и на жупе као шире територијалне јединице, на челу којих су се налазили жупани као управни органи. Претпоставка се заснива на чињеници да баш са словеначке територије и потиче најстарији помен имена жупана („*joran qui vocatur Physso*” 777).

Како, уствари нема никаквих података о „устројству” словеначке државе, претпоставља се да је „систем” власти „углавном” био исти „као и у Хрватској од IX до XII века”, за коју има највише података, односно — „као и код других држава ранофеудалног типа” (12).

Затим, и о порезу или феудалној ренти, битном елементу којим се државна организација најодлучније одваја од родовско-племенске, а коју би, у било коме виду, плаћали својим господарима потчињени друштвени слојеви (обележени именом — *servi*) — исто тако нема података. Наводи се ипак једна напомена да се словеначки кнез Хотимир, у знак црквене подређености, обавезао Салцбургу на неко „давање” (*servitium*), а за које се исто тако претпоставља да га је скупљао од народа и предавао цркви. — (Доцније, у једној даровници Лудвига Немачког из 864 *servitium* је замењен земљишним поседом. Овом новом обавезом били су одиста оптерећени и кнез и словеначки народ.)

На основу ових чињеница закључује се, на крају, да је „друштвена диференцијација” у Карантанији већ толико напредовала до средине VII века да — „она претставља државу, са овим битним обележјима: већина становништва ужива још слободу у сеоским општинама, које се распадају, али ропство постоји, а при распадању родовско - племенског поретка и сеоске општине — јачају све више и феудални односи. Непрекинути развитак увео би косезе у класу феудалаца да није долазак франачких феудалаца пре него што се довршила домаћа друштвена диференцијација у том правцу довео од IX века надаље до њиховог последњег пропадања” (стр. 137.)

Привредна основа, пак, која је изазвала раслојавање словеначког друштва, карактерише се паљевинском земљорадњом са системом несталних њива, узораваних ралом, и сточарством. Ове две

(12) Op. cit., стр. 80.

гране привреде, наводно, — „остале су до IX века главно обележје економског живота Словенаца“ (стр. 135).

Степен развитка материјалне културе код Словенаца илуструје се налазима из Кастељских гробова (седам их је нађено на подручју уже Карантаније), а који се састоје од коса, секира, маказа, ведара, бојних секира, стрелица и грнчарија. Затим, и од украса — слепоочних колутава са привесцима и различитих наушница. — Оскудност налаза и примитивност оруђа и накита показују да се Словенци у „преради метала и грнчарија од ослобођења до средине VIII века нису нарочито усавршили“ (стр. 135).

О развоју Хрвата од досељења на Балкан па до IX века исто тако нема података. Њихов политички живот развијао се у том времену и доцније, углавном на два територијама и под нешто различитим историским околностима. — Један део Хрвата населио је почетком VII века римску провинцију Далмацију, и ту, у залеђу далматинских градова, наводно, већ у првим деценијама VII века, за борбу против Авара, Франака и Византије, формирао се — „Хрватски племенски савез“. — Други део населило је област између планине Гвозда и Драве (Панонска Хрватска), у којој су се Хрвати до краја VIII века налазили под влашћу Авара.

О друштвеном животу Хрвата, о унутрашњем поретку, као и о економском развитку у том међувремену, нема изворних података. Тек археолошки налази у гробовима са хрватске територије из VIII века, слични онима са територије Карантаније — оружје и оруђе, а посебно накит различите израде и вредности (са „самостално развијеним аварско - словенским мотивима“) наводно, указују — „на онај исти процес друштвеног раслојавања кроз који су пролизила и друга словенска племена на негдашњем римском подручју“ (стр. 170). — Јер, и „хрватски гробови VIII века показују да су хрватске велможе тога времена били богати и добро наоружани и да су се друштвено толико уздигли да се и после смрти та издвојеност наглашавала посебним уређивањем њихових гробова“. — Или, већ то што се у једном „женском гробу нашло 53 грама златног византиског накита“ — „показује да је у другој половини VIII века код Далматинских Хрвата, знатно напредовало друштвено раслојавање и да се појавио моћан слој богате племенске аристократије, чиме су остварени услови за пролаз у класно друштво, тј. на стварање државе“ (стр. 171).

Процес независног живота Хрвата заустављен је, као код Словенаца, њиховим доласком под франачку власт 803 године. Из времена пре Франака сачувани су у околини Нина, средишта Далматинских Хрвата, једино — крстионица са именом кнеза Вишеслава, као и име жупана Годежава на другом споменику (стр. 171).

Под Франачком, Хрвати су имали већу унутрашњу самосталност, са изборним домаћим кнезовима, који су, по обављеном избору од стране народа, потврђивани и од франачког цара. Уз подре-

ђеност читаве области настањене Хрватима фурландском маркгрофу, хрватски кнезови су били обавезни да помажу цара с војском као и да му шаљу „дарове”. — Даља историја Хрвата — мада су Панонски Хрвати покушали двадесетих година IX века да се ослободе франачке власти устанком под Људевитом Посавским — развијала се под врховном, иако доста лабавом, влашћу Франака (до 876), или, у још лабавијем оквиру Византије. Доцније су се смењивали утицаји Византије са утицајима Млетака и папе, уз повремену независност Хрвата.

Тек из средине IX века (852) сачувана је једна исправа хрватског кнеза Трпимира, франачког вазала, која наводно показује и степен развитка „хрватске државе” до тога времена, иако су се Хрвати налазили под франачком влашћу. У исправи Трпимир себе назива „кнезом Хрвата” (*Dux Croatorum*) — који „божјом милошћу [...] седи на очинском престолу” (стр. 172). Мисли се да је ово и први спомен хрватског имена у сачуваној грађи. (Исправом се иначе, потврђују сплитском надбискупу имања дотле купљена и дарована на хрватској територији, и предаје задужбина установљена од ранијег хрватског кнеза Мислава, са десетином од кнежева поседа код Клиса, а за позајмљених 3,5 до 4,5 кг. сребра за израду посуда цркви, коју је тада Трпимир подизао.) — Исправу су потписали као сведоци — пет жупана, кнежев управник двора, два дворска свештеника, поред онога који је исправу саставио и који се сматра „кнежевим канцеларом”.

На основу исправе изведени су ови закључци: „прво, да је кнежева власт била већ прилично јака; друго, да је за даровницу ипак био потребан пристанак жупана; треће, да је у Хрватској постојао слој зависних, за земљу везаних људи, не само Романа него и Словена, а то упућује већ на знатно раслојавање родова [...]” (стр. 176). (Наиме, још је кнез Мислав — 835-845 — зидајући цркву у Путаљу ову обдарио „сервима”, који су били везани за земљу, и одредио јој десетину са свог поседа у Клису.) (13)

На раслојавање хрватског друштва највише су деловали, како се наводи, — додир са Византијом и суседство далматинских градова. — Наслеђене друштвено - економске односе — ропство и колонат — користили су у првом реду кнез и родовско - племенске старешине и дотле „уздигнути изнад масе слободних људи”. Исто тако и трговина робовима, као и трговина сточарским и пољопривредним производима која се обављала преко кнезова и других старешина. Далматински градови имали су у томе исто тако врло значајну улогу. Са раније изграђеним трговачким везама користили су аграрно залеђе, експлоатисали га трговином помажући вишим друштвеним слојевима да се на рачун народа обогате. — Раслојавању су помогли и чести ратови који су исцрпљивали сељаштво, али су

(13) У клишкој жупи, средином IX века, сва земља је припадала кнезу Миславу као „territorium regale” (Историја народа Југославије, стр. 173).

зато и политички и економски уздизали њихове вође. Поред ових фактора, на нове друштвено - економске односе деловала је и хришћанска црква. Са покрштавањем Хрвата, почев од времена насељавања, новим „верницима“ наметане су истовремено и „првине“ и „десетине“ од производа у корист цркве — стоке, жетве и бербе. Уз дажбине долазиле су и установе — бискупије и манастири, црквене општине — које су најуспешније разарале старе друштвене односе засноване на крвном сродству, а што показује и бржи развој феудализма од средине IX века, који се може пратити и са више података.

Саобразно констатованом друштвеном раслојавању, одређена је и одговарајућа организација државне власти. — Као и код Словенаца, и овде се на челу „државе“ налазио кнез (*dux*), са правом наслеђа у једној породици, али и са избором од стране народа или жупана. — И владаочеве функције су исте — војна и судска, с том разликом што се оне код Хрвата могу јасније уочити, разуме се, тек у другој половини IX века, односно из времена подређености франачкој власти.

Политичку подршку налазио је кнез и овде у „војној дружини“, која је запажена двадесетих година IX века уз хрватског кнеза Борну, а затим, и у цркви која је врло брзо довела народ у покорност према богу, а средством бога, и према његовим земаљским претставницима, жупанима и кнезу. Ови су међу првима и прихватили хришћанство и помогли да се оно прошири и учврсти на хрватској територији. Отуда је и кнез Трпимир — кнез „по милости божјој“.

Економски основ кнежеве власти налазио се, наводно, у већ поменутиим феудалним поседима и у праву власништва над читавом хрватском територијом, на којој су појединцима додељивани поседи са потчињеним сељацима, за верну службу кнезу и жупанима. Затим, у ратном плену, у поклонима које је, наводно, кнез добијао од својих жупана, од глоба за разне „преступе“ — „поданика“, од пореза на становништво — о коме и овде нема података из времена кад се претпоставља да је настала хрватска држава.

Уз владара помињу се као органи власти — веће старешина и народне скупштине. На основу исправе кнеза Трпимира од 852, мисли се да се владар, бар на почетку, договарао са својим жупанима о свим важнијим питањима, кад је већ тражио њихову сагласност за даровање надбискупа! Та питања би могла бити, уз даривање поседа, — предузимање рата или закључење мира, пресуђивање крупнијих имовинских спорова, итд.

Установа скупштина, и код Хрвата у доба постанка државе, прихвата се на основу излагања IX главе *Летописа попа Дукљанина* који је писан вероватно у XIII веку. У том излагању, које има легендарни карактер, надлежности народне скупштине су врло широке — од избора владара и епископа, уз пуно учешће народа, и одређивање њихових дужности, — до доношења закона и администра-

тивне поделе земље. (Скупштинама, пак, за које се поуздано зна у XI веку, сужене су надлежности — до формалног учешћа народа и простог акламирање одлука већ раније донетих од стране државних органа.)

О подели хрватске територије, из времена образовања хрватске државе, нема података, осим што се на основу спомена имена жупана, као и код Словенаца, претпоставља да је земља била издељена осим на сеоске територијалне општине, још и на жупе — са жупанима као локалним органима власти. — Доцнији, и сигурнији подаци долазе од Константина Порфирогенита и односе се на X век.

И о Србима, пре X века, нема података. Тек Константин Порфирогенит, у поменутом делу, поред помена имена владара, износи још неке детаље који су искоришћени и за приказивање процеса настанка државе код Срба. Порфирогенит везује њихову ранију историју за неколико области, које су тада биле или самосталне или у међусобној зависности. За те податке, мада потичу из X века, мисли се да илуструју и политички развитак ових области од VII до IX века (14). Тада се, наводно, кроз форму већег „племенског савеза” ширило и српско име. Ове вести, мада врло „оскудне”, наводно, — „несумњиво говоре да државне организације које на овом подручју настају, крајем VIII и почетком IX века” — „ничу упоредо са настанком класног друштва”.

Осим поменутог податка о успешној борби Властимира против Бугара, Порфирогенит наводи да је исти „владар” политички везао и Требиње за Рашку удајом своје кћери за сина требињског жупана коме је наводно доделио титулу кнеза („архонта”). Овим је, како се мисли, и установљена „Травунска кнежевина” која је била подређена српском владару све до друге половине X века. — Успешну борбу против Бугара наставила су и тројица Властимирових синова који су га заједнички наследили. Кад је у једном сукобу, заробљен од стране Срба и син бугарског владара Бориса („са дванаест великих бољара”), овај је био принуђен да затражи мир. Кад је мир закључен, српски и бугарски владар међусобно су се даривали. Поклон од стране Срба састојао се од — „два роба, два сокола, два пса и 90 кожа”.

После ових победа над Бугарима дошло је до трвења између чланова династије, која су користиле и Византија и Бугарска, супротстављајући једне другима, да би учврстили свој утицај у Србији. У једном моменту, кад су Срби нагињали према Византији, Бугарска је заратила, покорила је и понудила јој за владара свога кандидата — Часлава Клонимировића. Тим поводом се наводи као значајна појединост да су из Србије позвани „сви жупани” — да приме новог владара, „па затим похватани и одведени у ропство”, а њихова земља „опустошена и прикључена Бугарској”. У даљем из-

(14) Рашка, Босна (око горњег тока реке Босне), Захумље, Травунија с Конавлима, Приморје од Боке Которске до Дубровника са залеђем и Паганија (приморска област између Неретве и Цетине са острвима Корчулом, Мљетом, Хваром и Брачком).

лагању долазе подаци о томе да је бугарска власт у Србији кратко трајала, да је Часлав Клонимировић успео да земљу поново подигне и чак да јој прикључи Травунију и Босну.

На основу изложеног, а нарочито на основу „успешне борбе са Бугарском“, како је раније наведено, мисли се да је „Србија већ тада толико напредовала у друштвено - економском и државном погледу да је могла да се одупре много јачој Бугарској“ (стр. 231). — То напредовање „у државном погледу“ доказује се, наводно, *установљеном* „владајућом класом која је настала из редова родовско - племенских старешина и њихових „војних дружина“, са кнезом на челу“. — Наиме, поменути жупани, „наследни управници жупа“ и други прваци (запажени *proceres* уз захумског кнеза) су као неки „зачетци феудалне класе“. Исто тако се и даривање сокола бугарском владару придаје извештај значај, јер наводно указује — „на каснији племићки начин лова као забаве“ (стр. 231). — С друге стране, како се из истог поклона види, — уз „племиће“ постојали су и робови који, како се претпоставља — „вероватно нису више били у оквирима првобитног патријархалног ropства“ (стр. 231). (Овде, како изгледа, није довољно за доказивање државе постојање „патријархалног ropства“ — као код Словенаца.)

Да је власт кнеза „знатно ојачала“ доказује се — „оствареним правом наслеђа у једној породици“ иако „право прворођеног“ још није устаљено, и мада жупани — „још увек имају извештај значај“ при променама на престолу, на што указује бугарски позив жупанима да приме владара кога су им они одредили. Затим, значај кнеза се види и из тога што је „имао моћ“ да уздиже жупане за наследне кнезове (архонте), како се десило са травунским кнезом.

Власт кнеза и „установљене властеле“ заснивала се, као и код Хрвата, на „војној дружини“, и „на њиховим земљишним поседи-ма, те се мора претпоставити да је и у овим областима процес распадања поседа сеоских општина заједно са процесом претварања слободних сељака у кметове доста одмакао“, иако и о томе, као и о феудалној ренти и порезима, нема података (стр. 231).

Раслојавање српског друштва и појаву државе изазвали су, наводно, они исти фактори који су уочени и код Словенаца и код Хрвата. А то значи — устаљена земљорадња у сеоским територијалним општинама и развијено сточарство, уз друге спољнополитичке и економске факторе — као што су близина приморских градова, посебно Дубровника, покрштавање, итд., као и ратови са Византијом и Бугарском, а који су изазвали — „дубље цепање друштва на антагонистичке класе“ и „јачање државе“.

На претпоставци о *сличности* друштвено-економског развоја заснована су и мишљења о *истоветности* организације државне власти. Тако је и код Срба владар имао и војну и судску функцију. Затим, као и код Хрвата и Словенаца, уз владара деловали су и други поменути државни органи, као што су, веће и народна скупштина.

Веће су могли сачињавати жупани, чији се „политички значај види из чињенице што су Бугари 924 године, после победе, одвели жупане у ропство и то сматрали као гаранцију за учвршћење своје власти у Србији” (стр. 231).

Што се тиче територијалне поделе земље, помен жупана и код Срба, навео је на претпоставке да су „основне управне јединице биле жупе са жупанима на челу и градовима као њиховим средиштима.” (Порфиригенит, наиме, помиње и шест „настањених градова и у Србији, за које се мисли да су „првенствено били тврђаве, војни и управни центри”, са извесном, наводно, економском улогом — о чему Порфиригенит не говори.) (стр. 230)

О осталим областима — Захумљу, Травунији — још мање има података. Спорадично спомињање имена понеког „архонта”, као и „првака” уз исто тако „настањене” градове, наводно указује да се и у овим покрајинама „процес раслојавања друштва [. . .] морао вршити релативно брзо” — услед близине романских градова са којима су рано дошле у економске везе (стр. 230).

О Дукљи, доцнијој Зети, има више података, али тек са краја X века, а највише у *Летопису попа Дукљанина*. Пре тога, од дукљанских владара наводно, из IX века („или из X века”) — спомиње се „архонт Диоклије” по имену Петар, у грчком натпису и на једном оловном печату.

На основу мало чињеница и многих претпоставки, проф. др. Драгослав Јанковић се потрудио у свом уџбенику да створи један прихватљив, логичан ред у настојањима и старијих и савремених историчара да постанак државе код наших народа и објасне и временски одреде, — али уз веће ограде у доношењу закључака које су на своме месту и оправдане.

II. — Изложена анализа показује да се без одговарајућих историјских података о основним елементима државне организације не може са потребном убедљивошћу третирати тако тежак проблем, а посебно, ако се као овде настоји и на одређивање времена у коме су државе настале. Ово се најбоље види код истраживања постанка словеначке државе.

„Територијализирање” словеначких племена претпоставља се углавном на основу замене многих племенских имена једним општим именом — Карантанци, и то у страним изворима где су се појмови о Словенима или упрошћавали или одређивали према установама или односима који су код Римљана, Франака или у Византији постојали. Према томе, замена имена не мора да значи да је већ тада код Словенаца заведен и такозвани *територијални принцип у праву*, на што се једино и мисли кад се „територијализирање” везује за државу. Упрошћено речено, то би значило да се средином VII века код Словенаца прешло на регулисање извесних односа у друштву с обзиром на територију, а не с обзиром на племе. Притом се мора претпоставити да се држава, „као сила”, већ афирмисала у друштву до

„правног стања”, кад она ствара правила понашања која су над правним обичајима и у оквиру којих сваки становник има одређен статус и ван племенских оквира. Држава то спроводи најпре у домену онога што претставља њен интерес и интерес класе која је на власти (устројство војске и начин регулисања војне обавезе, систем пореза који се одозго намеће, по потреби и силом прикупља, и од кога државна организација живи и функционише). Међутим, све то има за претходну претпоставку да је само становиштво једне територије већ етнички доста разбијено, издиференциране односе својине и друштвену неједнакост на класној основи, поделу становиштва по имовном стању, врсти занимања, — у крајњој линији, — поремећен однос између производње и расподеле који је важио у родовско-племенском поретку. Ово се своди и на укидање „заједничког власништва на обрађену земљу”. Увек процес почиње, разуме се, тиме што су племенске старешине показали тежњу да у ратовима стечено богатство изузму из друштвене расподеле). Међутим, како о таквом процесу немамо података, замена имена обележена у *Историји народа Југославије* као „територијализирање” може исто толико да значи и географски појам, као и почетну етапу у истом процесу. (Познат је случај са немачким племенима, која су од стране Келта, још у доба Цезара, називана Германима, њихова територија — Германија.) — Подаци, пак, забележени у такозваној Фредегаровој хроници из VII века, а из којих се види да се словеначки кнез назива *ducem Vinedorum*, територија настањена Словенцима — *marca Vinedorum*, могу исто толико претстављати и називе заведене код Франака за области које су тада биле настањене Словенцима, а према оним територијалним принципима који су код њих постојали и средином VII века и много раније. — Податак који се налази у једној листини из 777, а по коме се словеначке земље називају и *Decania Sclavorum*, не може исто тако узети као доказ за територијализирање, под претпоставком да назив означава сеоске територијалне општине, на које су се разбили словеначки родови. Већ је доминација франачког режима над Словенцима трајала више од 30 година до оног времена кад је податак забележен (15).

Процес раслојавања словеначког друштва углавном се заснива на установи „сеоске општине”, са режимом привремене поделе земље појединим „великим породицама” на заједничку обраду од стране општине. Притом „сеоска општина” има и даље *врховно право* власништва на обрађену земљу. Режим „сеоске општине” са још врло живим колективним односима својине није потпуно у складу са тежњом доказивања напретка словеначког друштва до оног сте-

(15) У истом уџбенику чак је и наведено, нешто раније, да су се, по досељењу, разна словенска племена „кретала на различите стране” и да је у току миграција дошло и до „стварања нових племена у географски заокруженим областима, па су она добијала онда и нова територијална имена”. Међу таква племена, поред Струмљана у Македонији, Дукљана, Неретљана и других, убрајају се и — „Карантанци у Источним Алпима” (стр. 96—97).

пена на коме настаје држава. То значи и до формирања антагонистичких друштвених класа на подлози имовинских неједнакости, при чему владајућа класа, да би одржала и учврстила своје позиције у друштву, а што се овде може једино свести на установљене феудалне привилегије, већ служи *силом* коју претставља држава. Ово би, даље, значило и то да је већина сеоског становништва упрегнута у јарам феудалног господара који може бити и сама држава, пошто је претходно изгубила сав политички значај из ранијег поретка. — При установи „сеоске општине” и својинских односа које она регулише могле су поједине породице, са већим бројем чланова, можда добити и више делова земље на обраду. Међутим, то не претпоставља оне имовинске разлике које се свде на приватну својину, без обзира да ли у рукама феудалаца или других појединаца, као и да је иста већ стављена у промет. Напротив, сама *установа* општине у оно време могла је пре означавати организацију управљања и решавања имовинских односа при режиму претежно *колективне употребе земљишта*, као и стари, патријархални појам вршења власти од стране народа. (Енгелс наводи да је и „немачка марка чисто друштвена установа која се битно разликује од државе, иако јој доцније већим делом служи као основа”.) (16) — Отуд су и речи — као *princeps, primores, jopan*, итд. — могле означавати и племенске и родовске старешине од којих настају једним делом и племство и државни органи.

Називи „серви” и „кршћеница”, под претпоставком да се односе претежно на затечено, староседелачко, хришћанско становништво, а подведено под појам „патријархалног ропства”, — не морају повлачити за собом одмах и „државу”. Код многих народа — и код Германа — постојале су и „велике породице” и исто тако ропство још пре освајања римских територија, односно и пре образовања држава. Управо, према Морган-Енгелсовој категоризацији још на средњем ступњу варварства, и да се на вишем, односно код „племенских савеза” констатује не само право ропство већ и најамништво. — Међутим, овде се проблем у томе смислу и не заоштрава, пошто нема довољно доказа да је код Словенаца, средином VII века, постојало *било какво ропство као категорија становништва на коме је, уз кметове, почивала макар и добрим делом производња друштва*. Отуд, „серви” и „кршћеница”, као и зависни сељаци, могу бити спорадичне појаве које не морају да значе тако одлучујућу пропорцију класних снага и такву заоштреност класних односа који би били нерешљиви без државе и њених органа.

Колико су и сами писци у овом питању несигурни види се из једног навода који је већ раније поменуто. Наиме, да је затечено хришћанско становништво, по досељењу Словенаца, „широко искоршћавано” као радна снага од стране словеначких родовско-пле-

(16) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 97.

(17) В. Ф. Енгело: *op. cit.*

менских старешина. Насупрот овоме, константовано је мало раније да су код Алписких Словена „слаби трагови староседелаца“, као и да су се „у већој мери очували [...] само у пограничној територији на западу и у неким забаченим пределима [...]“. — Разлог томе налази се, наводно, „у већој примитивности Словенаца“, са чијег су подручја староседеоци бежали „у области под влашћу Бавараца и Лангборда“.

Остали наводи о друштвеним односима, о подложном положају сељака и о овладавању феудализма на словеначкој територији, а који чине подлогу мишљења о настанку словеначке државе средином VII века, врло су оскудни и потичу из времена франачке власти над Словенцима која је већ трајала 30, па чак и више од 80 година (из 777, 790, 827, 830, 853), који се морају под другим углом третирати.

Као посебан доказ о установи словеначке државе истиче се и обичај устоличавања корушких војвода и, при том обреду, значајна улога друштвене групе косеза. Мисли се да обред претставља стару установу, практиковану још у доба независности Словенаца, кад су се, наводно, на сличан начин — од стране жупана, првака и косеза устоличавали и корушки кнезови (у старим изворима — *duces*).

Несумњиво је да обред претставља стари обичај. Само, што онај врло значајан моменат облачења немачког војводе у сељачко, косешко одело, као симболичног услова предавања власти од стране друштвене групе косеза (као „једном између себе по старом народном праву“) и уз присуство народа, — пре служи као доказ колико је изборност старешина и војсковођа код Словенаца била жива, преодминантна, практикована и у моменту поробљавања Словенаца од стране Франака, да је чак ни немачки освајачи нису могли пренебрегнути. Задржавање обреда, према томе, могло је да значи и уступак народу, тенденцијом да се што лакше подвргне феудалној власти. Управо, слично ономе како је поступила и хришћанска црква према Словенима уопште у току покрштавања, прилагођавајући у много чему свој устаљени систем установама старе религије. То се исто тако десило и у праву — у додиру између словенских обичаја и старог римског права. — Поводом значајне улоге косеза и њиховог конзервирања и током развоја немачког феудализма у положају „слободних људи“, што су они и претстављали, може се са исто толико сигурности претпоставити, како се од стране неких писаца и претпоставља, да су старешине код Словенаца, пре освајања, биране већ из истих родова или из једног истакнутог рода који је служио и као ослонац војсковођи и његовој функцији. Ово је констатовано и код многих других племена на средњем и вишем ступњу варварства, посебно и код Германа. Према томе, и косези као, „дружиници“ могу овде бити исто

толико и установа „војне демократије”. — Да су косези потенцијално били феудалци — то може бити неоспорно. Али, да би се „одвојили од народа” као посебна „јавна” власт у словеначком друштву, уз кнеза као претставника централне власти, потребно је да су одиста и постали феудалци, па било да су добили земљу „на управу” или „у феуд”. Међутим, не види се из података да се ово и догодило. А да се то догодило, били би и они вероватно „преслојени” у немачку феудалну класу, као што се десило и са другим словеначким племством. — У даљој анализи закључак би био да се држава не може са потребном сигурношћу констатовати, поготову у једном тачно фиксираном времену, на основу онога „што би се догодило да није”, итд. или што је тек потенцијално претстављало установу класног друштва у оквиру племенског поретка.

Наследност функције кнеза види се јасније тек код Горазда и Хотимира који су били, међу Словенцима, покрштени франачки вазали. Али, ако се чак и запостави политика страних освајача који су могли, да би успешније успоставили своју власт, увести привилегије и за родовско племенске старешине покорених племена и „ставити их под заштиту државе”, па према томе и припомоћи и још неучвршћену наследност за најближе сроднике у једној старешинској породици, чак и тада, наследност, уз изборност, не би била доказ за монархију или пак њене зачетке. То су, исто толико, и реликти племенског уређења, одакле и воде порекло, и где је, често, изборност војсковође спојена са наследношћу (17).

У вези с тим, питање је колико и *dux* код Словена (код нас усвојено као кнез, што значи келтско-немачки назив за племенског старешину, а латински појам) у конкретном случају Валух, претставља централну власт. Наиме, у истом уџбенику, наведено је да је *dux*-ом називан у бившој римској држави *војни заповедник* једне римске провинције. Отуд се не може претпоставити да су латински писци овде погрешили називајући словеначког владара *dux*-ом. У Валуху су морали, пре свега, видети *војсковођу*, као што су и остале истакнуте људе код Словенаца обележавали називом *јоран*, што исто тако претставља аварски назив за истог старешину. То је управо било доба још преовлађивања родовско-племенских реликата што је нашло извесног израза чак и у Салиском закону за Франачку. Да би *dux* (или кнез) био и централна, државна власт, потребно је да се *несумњиво* и сам деперсонализирао, односно, да је престао бити, у својству војсковође и војног претставника у „савезу”, и превасходни претставник свога сопственог племена у том истом „савезу”. На који се начин ово догађало може се пратити, не само код Германа и осталих народа о којима су нам Маркс и Енгелс оставили доста података и анализа, већ и у нашим оквирима — на примеру стварања црногорске државе у XIX в. Ту су, преко свештеничке функције у братству Петровића, а његушког племена, постали и војсковође, па онда и владари — услед необично важне

улоге православне цркве под Турцима, као претставника старе државе и чувара традиција независности. То издвајање једне лично сти у оквиру племена и њено истицање над племенима у „племенском савезу“, вршило се кроз неко изузетно својство значајно за читаво друштво, да се током времена, уз помоћ околности, постепено устали, док не постане „искључиво право“, на ту функцију, у којој се не живи више као раније од прилога друштва, већ од „принудног присвајања“. — Међутим, о свему томе нема података из времена независне Карантаније. — Напротив има много основа за претпоставку да се пресудне дажбине заводе тек са доласком под франачку власт. Устанци који се јављају у VIII веку, (763, 765, 769, 772) „против нове вере“, не могу се схватити једино као отпор покрштавању, већ и због намета којима је народ у јачој мери тек тада био оптерећен. То доказује и накнадно завођење „смањење“, „словенске десетине“ која се „први пут појављује у словенској историји око 800 године у Карантанији и Панонији“. — У прилог овој претпоставци иде напомена Константина Порфирогенита да су се Срби, за време владе византиског цара Михајла II Амориског (820—829), вероватно, користећи слабост Византије, — „вратили паганству да би искоренили сваки траг подложности „Ромејима“.

Највеће неслагање, међутим, између такозване „базе и надградње“ постоји у анализи постанка српске државе. Ту је било довољно да се средином X века помену неке истакнуте личности код Срба по сећању писца, који је још уз то био и византиски цар, са одређеним личним ставом према балканским народима, са којима је Византија ратовала, затим, „два роба и два сокола“, два-три успешна рата против Бутара, као и заробљавање неколико српских жупана — па да се репрезентује и одређено устројство класног друштва — од ропства до феудализма — као и „државне“ организације, о којој нема података са „краја VIII или почетком IX века“ кад, наводно, пада и њен настанак.

Утврђивање настанка хрватске државе претставља, у извесном смислу, изузетно питање. Док се за Србе наводи да су до IX века били независни, кад се код њих и држава јавља, дотле се време настанка хрватске државе готово поклапа са временом потпадања Хрвата под франачку власт. Под том влашћу изгледа да је у бољем положају била Далматинска Хрватска, чији кнез помаже угушивање устанка посавских Хрвата против Франака. Обавезни да плаћају данак и да помажу с војском франачку државу, Хрвати у Далмацији изгледа да су имали, сем тога, тако широку самоуправу да се код њих могло развити и домаће племство, под утицајем приморских градова, јаче него код Словенаца, и под истим статусом афирмисати и вазални хрватски владари. Ово доказује и Трпимирова повеља, коме и хришћанска црква много помаже у тој афирмацији, а

што је у некој вези и са *укриштањем утицаја* Франачке и Византије на овој територији. Насупрот томе Панонска Хрватска је више препуштена Франачкој, те је и њен притисак тамо био много већи. Ово поготово важи за Словенце.

Међутим, има исто тако извесних навода који нису довољно убедљиви, а односе се на раслојавање Хрвата и на одређивање момента постанка хрватске државе. Наиме, док се по врло оскудним налазима у хрватским гробовима са краја VIII века и по незнатним разликама у вредности накита, тврди да су хрватске „велможе“ били врло богати и угледни, што се наводно одразило и у начину сахрањивања, — дотле, с друге стране, — хрватски владар, чак 50 или 60 година доцније, даје читав посед и друге привилегије надбискупу — за „3,5 до 4,5 килограма сребра“, како би својој задужбини прибавио посуде. Мада је тада земље било доста а новаца мало, ипак се „велможе“, и то „богате“, за крај VIII века не могу са потребном сигурношћу прихватити.

III. Већа слобода у интерпретацији малог броја историских чиненица у означеном времену постанка држава наших народа имала је за последицу и извесну непрецизност у одређивању друштвених и правних категорија и код наших и код других народа. Ово је добрим делом дошло, и услед тога што је више историчара обрађивало више проблема и што, иако је рад колективан, лични став појединаца по неким питањима није могао бити избегнут. Међутим, на њих треба указати. — Наиме, највећа непрецизност се осећа код утврђивања елемената државе и елемената „племенског савеза“. И не само то, него и оно што је на једном месту већ окарактерисано као „племенски савез“, на другом месту назива се државом. Или, што се наводе и извесни изрази, из којих се не види и њихова садржина — као „племенска кнежевина“, употребљен чак и за Карантанију, и то пошто се претходно на више страна доказивало колико је Карантанија држава (стр. 144).

Ово најбоље показује интерпретација развоја оних Словена који су почетком VII века населили Македонију или и неких других народа чија је историја повезана са историјом Словена.

Македонски Словени удружили су се, наводно, у веће „племенске савезе“ под вођством истакнутих домаћих кнезова већ у првој половини VII века, највише у циљу заузимања Солуна — једине византиске ослоне тачке према потпуно словенском залеђу. Византиски писци називали су и ове „племенске савезе“ и њихову територију једним општим именом — Склавиније. Вођу једног таквог „племенског савеза“, по имену Первунда, називали су *rex*-ом (40-тих или 50-тих година VII века) (стр. 263).

По досељењу, Македонски Словени бавили су се земљорадњом и сточарством. Под утицајем затечених начина производње и у повољним климатским условима, обе гране привреде достигле су убрзо

доста висок ниво. Има података да је земља била „добро обрађивана“, као и да је давала обилну жетву у пшеници, јечму и просу. На богатим пашњацима Македоније одгајиване су разне врсте стоке — говеда, свиње, козе, овце, магарци (стр. 262). Затим, Македонски Словени бавили су се и воћарством, посебно виноградарством. Како је Македонија обилувала језерима и рекама, то су се бавили и риболовом, па су рибом чак и трговали. Доцније, кад су Македонски Словени ратом натерани на признање византиске врховне власти, плаћали су данак у натури који се састојао не само у поменутих производима, већ и у вину и сушеном воћу. Као оруђа за производњу у земљорадњи помињу се рало, лопата, мотика, трнокоп, срп, секира и др. (стр. 262).

Упоредо са развитком привреде и прилагођавању затеченим односима производње (феудалним или полуфеудалним), јављале су се и „знатније друштвене разлике“ у сеоским територијалним општинама, у којима су живели и Македонски Словени по досељењу. Наводи се да „неки чланови општина нису били само сопственици стоке, земљишта и оруђа за производњу, већ су покушавали да приграбе и земљу својих суседа и да и њих саме употребе за рад на својим поседима“ (стр. 262) (18). Отуд се „још у првој половини VII века код Македонских Словена спомињу виђени *прваци* и кнезови, као Хаџон и Первунд, који се уздижу и издвајају [...] не само по свом економском и друштвеном положају“, већ и по „животним навикама“. (Первунд је, наводно, „носио грчке хаљине“ и „говорио грчки језик“) (стр. 262).

Процес друштвеног раслојавања и образовања државе и код Македонских Словена заустављен је, мисли се, нападима Византије која је већ од средине VII века настојала да поврати изгубљене балканске територије.

Први напад на „Склавинију“ предузео је византиски цар Константин II 658. Али једини резултат овог похода био је тај што је један део Словена — између Струмице и Вардара — присиљен на плаћање извесног данка и неку војну обавезу према Византији (стр. 264—265). — У огромној већини, како се даље наводи, Словени су остали и после тога независни и, 70-тих година VII века поново су опседали Солун, под вођством „архонта“ Кувера који је, наводно, тежио да у македонским крајевима постане „кнез и каган“ (стр. 263 до 265). Због тога, а и услед опасности која је македонским областима запретила од Бугара, организован је други, већи напад на Македонске Словене од стране Византије 688. Тек тада су Македонски Словени највећим делом признали врховну власт Византије (стр. 265). — Међутим, и даље су односи са византиским властима били врло лабави. Тако је византиски цар Константин V био принуђен да пре-

(18) На брзи процес раслојавања код Македонских Словена указује и тврђење да су „остаци староседелаца које су Словени затекли на Балканском Полуострву били несумњиво бројнији од остатака староседелаца у Источним Алпима“ (стр. 92).

говара са кнезовима (архонтима) Македонских и Тесалиских Словена због њихових тешких и учесталих гусарењ на мору и да од ових откупљује заробљене Византинце са неких острва — за 2.500 свилених грчких хаљина (стр. 266). — Тек у другој половини IX века, а услед слабости Византије, већи део Македонских Словена дошао је под фактичку власт Бугара. По наводима и подацима изгледа да су све дотле живели независно или полунезависно, што значи — више од два века.

Међутим, и поред назива „Склавиније”, установе сеоске територијалне општине, у којој су чак констатоване тенденције ка захватању туђе земље и подвлашћивању мањих породица од стране већих, јављање истакнутих „првака” и комеса, затим кнезова од којих се један назива архонтом или *dux*-ом, а други *rex*-ом, чији је „издвајање” из „остале масе Словена” далеко маркантније обележено, поред, дакле, вишег нивоа развитка привреде, и далеко интензивнијег мешања са староседеоцима што је уз остале факторе морало изазвати и брже и дубље раслојавање, — код њих се држава не констатује већ — „племенски савези”. — Држава настаје тек у устанку против Бугара од 976 о којој се зна готово само толико да се вођ устанка, Самоило (син комеса Брсјака) прогласио царем и основао посебну патријаршију.

Неједнако поступање запажа се исто тако и према Хунима и Аварима који су оставили велике трагове на словенској територији.

Тако се за Хуне, „војнички организоване номаде”, који су у доба Атиле (434—453) — запосели територије „од Волге до Рајне” (са утврђеним логором између Дунава и Тисе), истиче да су се тада налазили у великом „племенском савезу”, са „многобројним германским, словенским и другим племенима”, у коме су доминирали Хуни. У том „савезу”, „кнежевска власт била је већ у рукама једне породице и наследна и ослањала се на племенске старешине и бројну војничку пратњу”, уз додатак да су „један део судске власти још увек вршила племена” (стр. 53). Мада није јасно шта се хтело са овим податком о „делу судске власти коју су вршила племена”, — не само у „племенском савезу”, него чак и у држави, неоспорно установљеној, врло дуго није сва „судска власт” искључиво код њених органа. Познато је да држава захвата прво такозвану област „јавног права”, а тек доцније — и никад потуно у току феудализма — и област кривичног права. — Међутим, овде је значајно да ту исту хунску формацију или „племенски савез” називају на другом месту — „Атилином државом”, слично као са великим савезом Словена под Самом (стр. 66). — Старија историографија назива готово без изузетка ове „савезе” — државама, вероватно због врло истакнутих улога и Атиле и Сама.

О Аварима се зна да средином VI века подвргавају својој власти Словене настањене до тога времена на левој обали доњег дела Дунава. Због тога, мисли се, и престају напади Словена на Византију

почев од 558 па за даљих 20 година. — Аварска војска — око 20 хиљада коњаника — била је уређена „по десетинском систему у јединице од хиљаду и десет хиљада људи“ (стр. 76). За ову војску, каже се, да је била „чврсто уједињена под кагановим вођством“, при чему је већа „покретљивост добро наоружане коњице давала Аварима знатну предност над словенском пешадијом [...]“. — Отуд су Авари у аварско - словенском савезу „били одлучујући фактор“. — Располагали су словенском „племенском војском“ и слали је на војне походе. У тим походима Словени су се често морали борити „у првим редовима аварске војске и давати Аварима део свога плена“, а присиљавани су повремено и на плаћање данка (стр. 77). — У савезу са Словенима Авари су угрожавали у првом реду Византију, према којој су претстављали такву војничку силу да је Византија била принуђена 574 да Аварима уступи и део Срема и да им „плаћа годишњи данак у износу од 80.000 златника“ (стр. 79).

О друштвеном и политичком уређењу Авара, наводи се, да су „обилни плен из ратних похода и данак Византије, а такође и данци од подређених народа, — пружали чврсту основу за имовинско издвајање кагана и родовско - племенских старешина“. — Уз то и „патријархално ропство добија код њих већ сталније облике“, мада није постало „општа основа привредног живота“ Авара (стр. 76). — Међутим, и поред издвајања кагана и других старешина и установа „патријархалног ропства (као код Словенаца), у даљем излагању се наводи да су Авари „живели још увек подељени у родове и племена“, на што указују и други моменти. Наиме, „у VII веку у *главном* племенске старешине још доносе одлуке о спољним односима, а бар до средине VII века, још увек сви чланови племена одлучују о постављању новог кагана“ (стр. 76—77). — На крају је дошао закључак да Авари и нису претстављали „јединствен народ, већ прави племенски савез“, те због тога и „концепције о „аварској држави“ у којој би номади били господари раздробљене и поробљене масе Словена, на којој се заснивала досадашња историографија не одговара историској истини“ (стр. 77). — Али, и овде се као и у случају Хуна, тврди у даљем излагању да се не „савез“, већ „аварска држава“ 803 „заувек распала“ под навалом Франака који су се „пробили до самог средишта „аварске државе“ и освојили каганову престоницу, односно — „*тринг аварског племена*“! (стр. 141). — У међувремену, приликом похода франачког владара Пипина 706 на Панонију, каже се да је „Аварска марка“ источно од Аниже у „управном погледу“ подређена франачкој „Источној марки“. Затим, у излагању напада карантанских Словенаца 805 на „остатак Авара“, који су били принуђени да затраже помоћ Франака, наводи се да су Авари и после 803 „задржали део Горње Паноније као полувазалну кнежевину под покрштеним каганом“ (као Горазд и Хотимир међу Словенцима). На крају, последње вести о Аварима: 822 као о „*полувазалном племену*“, а 828 као „Аварској марки“ (између Аниже и Бечке шуме), да током IX

века „нестану међу словенским и немачким колонистима” (стр. 142-145).

Отуд произилази да је једном делу наших старијих историчара било углавном довољно за утврђивање државе — како код Јужних Словена тако и код других народа — истакнут војсковођа и успешно ратовање.

Према свему овоме стоји Маркс-Енгелсова карактеристика „војне демократије” или „савеза племена”. — Мада су се „савези” стварали према конкретним историским условима — нека обележја су општа. Тако, виши ступањ варварства, на коме се образују „племенски савези”, био би „доба гвозденог мача, али и гвозденог плута и секире”. Затим, тада се и „занатство одвојило од земљорадње”, а „град с кућама од камена или опеке, окружен каменим зидинама, кулама и зупчастим отворима, постао је средиште племена или савеза племена” (19). Појава новца и трговине и трговаца као посредника између произвођача и купца. Ропство, на средњем ступњу „још у зачетку и спорадично, постало је сад битни саставни део друштвеног система [...]”. — „Поред разлике између слободних и робова — јавља се разлика између богатих и сиромашних — с новом поделом рада нов расцеп друштва на класе” (20). „Имовинске разлике између појединих породичних старешина руше стару комунистичку кућну заједницу. Ораница се додељује инокосним породицама најпре привремено, доцније једном заувек [...]”. — „Инокосна породица постаје привредна јединица у друштву” [...]. „Савез сродничких племена постаје свуда нужност; убрзо долази и до њиховог стапања, а тиме и до стапања одвојених племенских области у једну општу област народа. Војсковођа народа — *rex, basileus, thiudans* — постаје неопходан, станлан чиновник [...]”. — „Војсковођа, веће, народна скупштина су органи гентилног друштва које се развило у војну демократију” (21).

IV. Не улазећи у проблем постанка држава код Јужних Словена онда када се претпоставља — пошто је то врло тешко утврдити чак и кад су развојне етапе много јасније обележене — мора се напоменути да анализа процеса раслојавања Словена изложена у *Историји народа Југославије* није довољно убедљива највише због недостатка извора и аналогије (22).

Прво је навело на потрзање чињеница из познијег времена са претпоставком да се могу применити и на раније етапе, а друго — упућивање на извесне установе код Хрвата о којима има највише података из раног Средњег века.

И једно и друго примењује се и данас, нарочито у историској наци, и претпоставке су много пута оправдане као и аналогија. — Ме-

(19) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 166.

(20) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 167.

(21) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 167.

(22) У оквиру Социолошког друштва вођена је код нас дискусија о моменту постанка Нове Југославије у току народноослободилачке борбе (Види чланак проф. др. Радомира Лукића: О „датуму” настанка Нове Југославије, „Архив за правне и друштвене науке”, бр. 4 за 1953).

ђутим, реконструисање далеке и мало познате прошлости наших народа овим путем није потпуно прихватљиво. — Јужни Словени су и пре насељавања били изложени утицају других народа, а доста рано су дошли под власт Франачке или Византије. Отуд узимањем чињеница из времена када су се ови већ налазили под туђинском влашћу — као утврђивање категорије „неслободног становништва“ код Алпских Словена, са хипотезом да „није могло постати одједном у IX веку када се помиње“ — губи се из вида деловање освајача који су били и економски и друштвено-политички на вишем нивоу, и то — на једном Византија а на другом Франачка. А баш о томе се посебно морало водити рачуна при илустровању развоја Словена, а пре свега Словенаца, у доба независности код којих је исто тако било мањих или већих разлика још пре досељења. Без обзира што су односи између њих и освајача у почетку били лабави, и тада су, и Франачка и Византија, морале спроводити ону политику на подређеној територији која је била у интересу класе која се код њих налазила на власти. Осим тога, она се није ни спроводила истим средствима према свим групама Словена. Као што је познато, хрватска и словеначка подручја, као неколико векова раније романска, додељена су на управу франачким феудалцима. Њихов притисак није био исти не само у Словенији, већ ни у Панонској Хрватској, иако је овим део Словенаца, као и Хрвата, у целини дошао у зависан положај, који се огледао у плаћању данка, војној обавези, према Франачкој и потврђивању домаћих кнезова од стране франачких владара. — Према томе, не поричући раслојавање племенског друштва већ пре насељавања, напредовање у том правцу са настањивањем, — ипак, вероватније је да је оно пресудно разбијање Словенаца и Хрвата, као и других Словена, дошло тек са освајачем, те према томе, колико је значајно за ове народе, толико је значајно и за развитак држава, остајача, а пре свега Франачке. Ово потврђују и поменути устанци код Словенаца против Франака (доцније и код Хрвата), од којих је последњи (772) био тако јак, како се напомиње, да је словеначки кнез морао позвати у помоћ Баварце. Ово је значајно још и због тога што је Карантанија имала тада статус „вазалне кнежевине“ у франачкој држави с унутрашњом самоуправом (до двадесетих година IX века). Према томе, употреба података из познијег доба имала би, можда, више оправдања, да су се Словени у нешто већој мери аутохтоно развијали. — Прибегивање пак аналогiji, из истих разлога, довело је до извесног шематизма у реконструисању посебно државног уређења, са неубедљивом констатацијом да је на том сектору код Срба било, „као и код Хрвата“, односно као и „код других држава рано-феудалног периода“, — у крајњој линији слично уређењу оних народа, које су Маркс и Енгелс проучавали; односно, као код Грка, Римљана, а посебно Германа.

Међутим, излажући процес постанка државе код Немаца Енгелс се није нарочито трудио да њен постанак и временски одреди, иако

о променама код Немаца, после освајања римских области, има много више података, на основу којих би се могла много пре утврдити она етапа у којој се војсковођа одвојио од сопственог племена, „преобразио у монарха” и поделио освојену земљу својим доглавницима (23).

И Едвард Кардељ у својој књизи *Развој словеначког националног питања* не помиње „државу” код Алпских Словена. Напротив, истиче да „Словенска племена, која су по друштвено-економској структури била јако заостала, нашла су се геополитички на ванредно изложеном терену, између два народа који су по својој друштвеној структури и култури стајали много више од њих: поред рушевина висококултурне Римске империје и поред њеног тадашњег главног наследника у средњој Европи — германског феудализма, који је био на почетку свога развитка и пун експанзивне снаге. Ова чињеница одредила је положај словенских племена за неколико столећа унапред”. — И даље: „Снага и отпорност тих племена при њиховом доласку на данашњу словеначку територију извирала је из њихове племенске повезаности, а ова се темељила на друштвеним односима патријархалне заједнице. Германски феудализам је битно убрзао процес лабављења тих унутрашњих веза и тиме ослабио отпорну снагу словенских племена. Племенска повезаност није се могла успешно одупирати социјалним утицајима које је германски феудални свет зрачио у словенско друштво”. — У даљем излагању Кардељ каже и то да су „ове утицаје олакшале и јачале нарочито две чињенице. Прво, територија словенских племена допирала је дубоко у унутрашњост германског друштва, и то на најизложенијем месту, тамо где је германска народна струја текла према Италији. Германски политички притисак био је стога врло снажан. Друго, у самом словенском друштву тога времена већ су постојали снажни зачеци социјалне диференцијације, на које се страни феудални утицај могао успешно надовезати и даље их развијати у складу са својим сликом и приликом. Ропство је код Словена било релативно развијено. Диференција на подлози богатства је, дакле, већ постојала, па је зато утицај германског феудализма морао наићи на плодно тле. Патријархална друштвена заједница са почетним елементима ропства прелази, дакле, код алпских Словена, под туђим утицајем, непосредно у феудализам.” Поред тога, Кардељ напомиње и то да су „словенска племена [...] чинила тек прве кораке од варварства ка цивилизацији” (због чега „нису могла скршити навалe организованих војски германског феудализма, иако су добила многе велике битке”), те да би било „узалудно тражити у то доба” — „више или мање стабилне државне творевине” — „код независних словенских племена”. А на то што се код Словена претпоставља „отсуство државотворне идеје као некакве специфичне црте словенских народа” (поводом распада „Самове државе”) Е. Кардељ каже

(23) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 149—160.

да „недржавотворност” „зацело није никакво специфично својство словенских племена, него је била, по правилу, својствена свим народима на истом степену развитка”. Да би се, пак, појавила држава Е. Кардељ додаје „потребно је да унутрашње социјалне супротности толико сазру да се могу кротити само још силом, државом” (24).

V. На крају овог излагања, може се приметити да би можда једино правилно било изнети из најстарије прошлости наших народа само онолико о њиховом развоју колико је неоспорно познато без упуштања у претпоставке, а нарочито — без форсирања постанка државе на основу врло мало чињеница или на основу података из времена њихове подређености када им се и положај из основа изменио. Тиме би се избегли и произвољност у закључцима и различито поступање при констатовању држава код разних група Словена, као и код других народа, а са истим степеном друштвеног и политичког развитка према наводима у поменутом уџбенику. Јер, при свим тешкоћама утврђивања разлика између војне демократије и државе на почетку и у околностима о којима је сачувано више историских чињеница, ипак се мора имати одређен критеријум при обележавању и друштвених и правних категорија, те према томе и јасно указати и на примеру наших народа, шта је држава а шта племенски савез (25). Исто тако морало би се објаснити шта се подразумева под „племенском државицом” или „племенском кнежевином”, као и да се једна формација већ обележена као „племенски савез” не назива истовремено и „државом” и „племенском кнежевином” и опет „хрингом племена” као у случају Авара, или чак Словенаца (под Францима — „племенска кнежевина”). У толико пре се о свему овоме морало водити рачуна, пошто је реч о уџбенику који је у првом реду намењен омладини, а који је и врло богат материјалом из доцнијих раздобља наше историје и претставља заиста велики напор и врло користан резултат.

На крају треба додати да ове појединости можда више падају у очи правнику него историчару.

Др. Ружица Гузина

ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ИЗВРШНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ

I. — *Положај и улога извршних органа у првој фази политичког и уставног развитка Југославије.* — 1. — Данашња југословенска држава је створена и постепено изграђивана у току ослободи-

(24) Е. Кардељ-Сперанс: Развој словеначког националног питања (превод Звонка Ткалца), Београд, 1958, стр. 125—128.

(25) Исто тако, нема битних разлика између чињеница на основу којих се код Словена, пре насељавања и по насељавању на Балкан, констатује племенски савез и чињеница по којима се констатује држава. И у једном и у другом случају наводи се богатство стечено у ратовима, раслојавање на бази тога, истицање вођа, патријархално ropство, устројство војске подсетинском систему, истакнуте вође (dux и rex и код племенског савеза итд. (Историја, стр. 71, 73, 74, 78, 90).